

ÖSZTÖNZŐ LELKISÉG

Tanulmányok Bodó Sára 60. születésnapja alkalmából

А

Acta. Debreceni teológiai tanulmányok

A Debreceni Református Hittudományi Egyetem
kiadványsorozata
13. kötet

Főszerkesztő és felelős kiadó:
Kustár Zoltán, rektor

ÖSZTÖNZŐ LELKISÉG

Tanulmányok Bodó Sára 60. születésnapja alkalmából

Szerkesztette: Baráth Béla Levente – Fekete Károly – Kis Klára

∞

Debreceni Református Hittudományi Egyetem

Debrecen, 2019

Ösztönző lelkeség
Tanulmányok Bodó Sára 60. születésnapja alkalmából
Szerkesztők: *Baráth Béla Levente – Fekete Károly – Kis Klára*

Acta. Debreceni teológiai tanulmányok
13. kötet

Főszerkesztő és felelős kiadó:
Kustár Zoltán, rektor

ISSN: 2416-3570
ISBN: 978-615-5853-15-9

Kiadja: Debreceni Református Hittudományi Egyetem
Debrecen, 2019

© Debreceni Református Hittudományi Egyetem.
Minden jog fenntartva

A borítón található textil-képről készített fotó címe „Egy fedél alatt”.
Készült 2008. október 10-én, a dr. Bodó Sára vezetésével lezajlott
intézményi spirituális csendesnapon, amelyen a Debreceni Református
Kollégium óvodájának munkatársi közössége vett részt.
Fotó: *Barcza János*

Technikai szerkesztő: *Szilágyiné Asztalos Éva*

Nyomdai kivitelezés: *Kapitális Nyomdaipari Kft., Debrecen*
Felelős vezető: *Kapusi József*

Dr. Bodó Sára

SALAMON KIRÁLY VADASPARKJÁBAN

Salamon király hatalmasabb, férfiasabb, erkölcsösebb, sőt talán szebb is volt minden kortárs uralkodónál, de legalábbis gazdagságban felülmúlta valamennyiüket. Minden ivóedénye csupa aranyból volt, mert az ő udvarában az ezüstöt semmibe sem nézték. Jöttek hozzá messze földről, hallgatni világraszóló bölcsességét, felkeresték ítéletért, mert átlátott csaláson és turpisságon. Hosszúra nyúlna a lista, ha számba akarnánk venni Jeruzsálem rejtélyes-romantikus uralkodójának tulajdonságait, aki anyja kitartásának és manipulációtól, intrikától sem visszariadó természetének köszönhette trónját. Ugyanakkor minden egyes megállapításunk után oda kellene biggyeszteni egy tömondatot: “a Biblia szerint”. Salamon alakja ugyanis a történelem kódéba vész. Ismerjük a róla szóló, ránk hagyományozott bibliai történeteket (1Kir 1-11; 1Krón 29 - 2Krón 9), melyek gyermek és felnőtt szívét egyaránt gyönyörködtetik. De mit *tudunk* Salamonról?¹ Ha tudás alatt ebben az esetben a történettudomány által rekonstruálhatónak tekintett ismeretet értünk, akkor lakonikus tömörségű válaszuk: semmit. Salamonról, Jeruzsálem fényes királyáról nem tudunk semmit. Egy irodalmi hőst ismerünk. Egy olyan alakot, akit az emlékezet megőrzött, és akit a Szentírás ma is élénk állít; és tézisünk szerint ez az ismeret nem kevésbé tudás, hanem másfajta ismeret, ami ennél fogva más értelmezési keretet követel és kínál.

Jelen írásomat egy olyan kollégának ajánlom, akit negyedszázada ismerem, és akinek két évtizede lehetek kartársa. Bodó Sára mindig szívesen kirándult a másfajta ismeretek vidékén, túl a megtapasztalhatón, a mérhetőn, de túl a történeti-kritika szigorú követelményein is. Abban bízom, hogy értékelni fogja ezt a néhány sort, vagy ami ennél fontosabb, talán elmosolyodik egyszer-kétszer, amikor olvassa majd.

1 SALAMON történetének áttekintése és értékelése: KÖSZEGHY Mikós: *Salamon, avagy a történet vége*, Budapest, 2005.; HODOSSY-TAKÁCS Előd: Mikor az ezüstöt semmibe se nézték..., in: KUN Mária – MORVAI Judit (szerk.): *Tanulmánykötet az 50 éves Marjovszky Tibor tiszteletére*, Budapest, 2003. 235–247.

Az itt következő cikk ötlete egy török-angol író, Elif Shafak regénye, Az építészinas olvasása közben merült fel bennem. Az építészinas valójában egy botcsinálta elefánthajcsár, aki szép lassan belejött az állattal való bánásmódba, és emellett vált az isztambuli udvar főépítészének nélkülözhetetlen segítőjévé. Sok évet töltött I. Szulejmán, a nagy szultán, a mohácsi győztes udvarában, sőt, az írói fantázia szerint urát ő kísérte a végzetes szigetvári ostromhoz is. Amikor pedig Szulejmán négy és fél évtizedes regnálás után magyar földön felállított sátrában jobblétre szenderült, Shafak megközelítésében az iszlám kalifája, Allah földi árnyéka egészen élővé sminkelve Csota, az idomított elefánt hátán jelent meg a még harcban álló, de csüggedő sereg előtt. A vezérkar nem merte vállalni a szultán halálhírének közlését. Odalett volna az egyébként is ingatag harci morál. Csota ezután hajcsarával együtt visszatért oda, ahol napjait egyébként töltötte: a szultáni kertbe. Innen indult, ha kellett parádézni, máskor terhet cipelni. Egészen csodálatos történet ez. Minket viszont az érdekel, hogy vajon Salamon királynak volt-e királyi vadasparkja? Ha volt, akkor ott majmokon és pávákön kívül² milyen állatok zaja verte fel ott az éjszaka csendjét? Félreértés ne essék: történettudományi alapon a válasz erre a kérdésre tömör: szinte biztos, hogy nem volt ilyen kert, mert semmi nyoma annak, hogy lett volna. De talán mégis... Miért ne szárnyalhatna néha egy biblikus teológus fantáziája is?

Bibliai állatvilág

Az ókori ember életében jelentős szerepet játszottak az állatok, akkor is, ha a hús fogyasztásának kérdésétől, a tiszta-tisztátalan állatok megkülönböztetésétől, a rituális kérdésektől, valamint a piacokon nyüzsgő legyektől jelen írásunkban eltekintünk. Juhot, kecskét, szamarat egy gyerek se csodált meg. Azt nem tudjuk, hogy a házak körül sündörgő macskák mekkora feltűnést kelthettek, ugyanis ezek a mai Közel-Kelet városainak mindennapi képéhez oly természetesen kapcsolódó állatok hiányoznak a bibliai szövegből. Sem a kanonikus Héber Biblia, sem az Újszövetség nem utal macskákra sehhol. A LXX-ből ismert Jeremiás levelében (21) azt olvassuk, hogy a bálványok még azt sem veszik észre, ha rájuk száll a madár, vagy fejükre telepszik a macska, és ebből a megjegyzésből azért sejthető, hogy ez az állat az ókorban is szeretett elnyújtózni maga választotta helyén. Ugyanakkor a macska igazán Egyiptomban volt jelentős. Hérodotosz szerint ha egy háznál macska múlt ki természetes módon, az ott lakók lenyírták szemöldöküket, ha pedig

2 1KIR 10,22; 2Krón 9,21. Erre az utalásra később visszatérünk.

tűz ütött ki valahol, nem az oltással törődtek, hanem a macskákra ügyeltek (II.66). Palesztinában nem bizonyítható, hogy már a bibliai korban is tartottak macskákat a ház körül, Egyiptomban viszont igen – következésképp talán Salamon képzeletbeli vadasparkjában is található volt néhány példány.

A macskák kérdése rávilágít a bibliai állatok vizsgálatának egy alapvető problémájára: a legutóbbi időkig szinte kizárólag ókori szövegek, valamint művészi ábrázolások (például asszír domborművek, lásd lentebb) alapján volt lehetőség a fauna vizsgálatára. Napjainkban a régészetben belül megjelent a feltárások során előkerült, nem emberi csontok vizsgálatának igénye is, ami a zoológiai szempont erőteljesebb érvényesülését teszi lehetővé. Ha viszont a szövegeket vesszük alapul, a nehézségek sokasodnak. Melyik mai állatfajokkal kell azonosítanunk a bibliai elnevezéseket? Ez gyakran nem dönthető el egyértelműen. Egészen szélsőséges példa erre az egyiptomi negyedik csapás leírása. Ezt az új magyar fordítás a böglyök csapásaként említi, Károli viszont általánosabb értelemben “ártalmas bogarokról” beszél.³ Egyes rabbinus értelmezések szerint viszont nem ízeltlábúakról, hanem vadállatokról volt szó, melyek elárasztották Egyiptomot, és pusztává tették az országot. A vonatkozó héber gyök (עֶרֶב) különböző alakokban és helyeken sok mindent jelenthet, az esteledéstől a keverésen, keveredésen át a kezeskedésig. Így nem meglepő módon nemcsak az igék, de a gyökből képzett főnevek jelentése is széles skálán mozog, lehet este, pusztá, vagy sötét bőrű nép is. A rabbinus írásmagyarázatnak az a rétege, mely a negyedik csapásban nem a böglyök tömegét, hanem pontosan meg nem határozott, vegyes állatseregletet lát, a a gyök “keverni” értelméből indul ki: “mindenféle” vadállatot ért a szó alatt ebben az esetben.⁴ Azt is érdemes megjegyezni, hogy a héber ugyanebből a gyökből képzti a hollót jelentő főnevet is, ezzel a madárral Noé és Illés történetében is találkozunk (1Móz 8,7; 1Kir 17,4). Az állatok egyértelmű beazonosításának legfőbb akadályát tehát az egyértelmű meghatározások hiánya mellett gyakran a héber szavak jelentésének bizonytalansága okozza. Ha a böglyö helyettesíthető mindenféle vadállattal, és csak a vokalizáció múlik, hogy a hollóval is, akkor lehet, hogy Nóé a bárkából nem hollót, hanem böglyöt engedett ki? Furcsa lenne ezt elképzelni... Jobb megoldást nem tudunk, követjük az előttünk jártak értelmezését, még mindig ez a legszerencsésebb.

3 2Móz 8,16-20; Károli veresszámozás: 2Móz 8,20-24.

4 CHILDS, Brevard S.: *The Book of Exodus, A Critical, Theological Commentary*, Philadelphia, Westminster Press, 1974. 129.

Palesztinában éltek nagyragadozók. Ezek közül a legtöbbször említett állatok az oroszlán⁵ és a medve, melyeket többször emleget párban is a Héber Biblia. Dávid Saul előtt oroszlán és medve legyőzésére hivatkozva bizonygatja, hogy képes megküzdeni Góliáttal (1Sám 17,34-36), Ézsaiás pedig az oroszlán és a medve életmódváltásának üdvigéretével tekint a (feltehetőleg nagyon távoli) jövőbe (Ézs 11,7). Különösen veszélyesnek ezt a két állatot érezték, a velük való találkozás halálos veszedelmet jelentett, amit képként felhasznált a prófétai és a költői irodalom, de a bölcsességirodalom és az Újszövetség is élt vele (Jer 2,15.30; 5,6; Ám 5,19; JSír 3,10-11; Péld 28,15; 1Pt 5,8). Az oroszlán és a medve mellett még egy nagymacska kerül említésre, a párduc (leopárd), illetve néhány esetben a farkas, aminek bárányokhoz fűződő vonzalma már a bibliai szerzőket is megihlette (Jer 5,6; Hós 13,7-8; Ézs 11,6 és 65,25; az Újszövetségben: Jn 10,12). Párducok jelenlétéről az izraeli Negev sivatagban és a Holt-tenger térségében pár évtizede még szóltak jelentések, ez okból Izraelben és Jordániában jelenleg is tilos vadászatuk⁶ – arról viszont, hogy ténylegesen felbukkannak-e napjainkban ezek a macskafélék ebben a térségben, nem áll rendelkezésre friss információ.

Ezek a ragadozó állatok értelemszerűen félelemmel töltötték el a mindennapi embereket, ugyanakkor meglepő módon az ókori Palesztina kultikus helyein időnként találkozunk velük. Izrael megjelenése előtt a jaffai kultushelyen, később a filiszteusok területén, Tel Miqne/Ekrón oltáránál találtak kis számban oroszlán és medvecsonthoz, de a Héber Bibliában leírt dáni oltárnál is előkerültek ilyenek.⁷ Hogy keveredtek oda? Csak nagyon szabadon szárnyaló fantáziával adhatunk választ erre a kérdésre. Nem feltételezhetjük komolyan, hogy ezek az állatok véletlenül pont az oltár közelében múltak ki. Azt, hogy bárki is medveáldozatot kívánt volna bemutatni, szintén elhagyhatjuk a lehetőségek közül. Talán egy elhullott, vagy levadászott vadállat csontját hozta ide valaki, aki korábban túlélte egy elvileg túlélhetetlen találkozást? Nem kizárt, de természetesen ez sem több pusztá spekulációnál.

5 Az "oroszlán" (ארי, ארייה) főnév mellett a bibliai héber külön kifejezéseket használ az állat korának és fejlettségének megjelölésére, lásd Ez 19,2; 1Móz 49,9; Hós 5,14; Bír 14,5.

6 Lásd: <https://archive.is/5JrIN>. (elérés: 2018. 11. 28. 17:47)

7 BOROWSKI, Oded: Animals of the Bible, in: *New Interpreter's Dictionary of the Bible (NIDB)* 1. köt. 158–164. (itt: 160.)

Egy királyi vadaskert

A kertépítésre nagy gondot fordítottak az ókor legnagyobb királyai. Mezopotámiában az Bibliából is ismert Szín-ahhé-eriba (Szanhérib, 2Kir 18-19; Ézs 36-37) messze földről vezette a vizet Ninivébe,⁸ hegyen-völgyön át, mert erre volt szükség kertjének öntözéséhez.⁹ Egy efféle intézménynek értelemszerűen az egzotikus, helyben nem honos vadak kölcsönöznek igazi presztízs-jelleget. Volt két nagytestű növényevő, melyeket ha nem is közvetlenül, de közvetetten ismertek Palesztinában: az elefánt és a víziló. Mindkettőről tudjuk, hogy agyaraikat faragták, dísz tárgyakat, bútorok berakásait és borítását készítették így.¹⁰ Ezek a faragványok igazi luxuscikknek számítottak (Ám 3,15; Zsolt 45,9).¹¹ Az elefántot ezzel együtt sem emlegeti a kanonikus Héber Biblia,¹² a vízilóval viszont igen: Jób 40,15-24-ben Isten remekműveként (19) beszél róla, olyan teremtményként, mely megmutatja a teremtő különlegességét, páratlanságát is. Érdemes megjegyezni azonban, hogy épp a fent említett fordítási probléma miatt újabb bibliafordításaink kerülnek a víziló fordítást itt, inkább Behemótról beszélnek. Komoly kérdés, hogy éltek-e valaha ilyen nagytestű növényevők Palesztina térségében? Nehéz ebben a formában megválaszolni ezt a kérdést, de a bronzkorban még talán fellelhetőek voltak szíriai elefántok vadon, természetes környezetükben is, viszont idővel, a vadászat és a klíma szárazabbra fordulása miatt ezek eltűntek. A vaskorban (tehát a Bibliában a királyság idején, a babiloni fogságot megelőző korban) nem kizárt, hogy ha a levantei térségben már nem is, de Mezopotámiában, az Eufrátesz középső folyásánál még volt lehetőség elefántvadászatra.¹³

Közelebb hoz minket a bibliai szöveghez és tárgyunkhoz is egy, a Királyok első könyve mellett 2Kron szövegében is előforduló megjegyzés. Azt olvas-

8 READE, Julian: *Assyrian Sculpture*, London, The British Museum Press, 2016. 50–51.; JACOBSEN, Thorikild – LLOYD, Seton: *Sennacherib's Aqueduct at Jerwan*, Chicago, The University of Chicago Press, 1935. (The University of Chicago Oriental Institute Publications 24), 31–43.

9 Lásd: AMRHEIN, Anastasia: Neo-Assyrian gardens: a spectrum of artificiality, sacrality and accessibility, *Studies in the History of Gardens & Designed Landscapes*, 35 (2015)/2, 91–114.

10 Az elefántcsont-faragásokról Kis Kendi Dávid, a DRHE hallgatója irt korábban TDK dolgozatot. Elképzelhető, hogy a 9. század derekától Samáriában és voltak elefántcsont-faragásra specializálódott műhelyek, AHLSTRÖM, Gösta W.: *The History of Ancient Palestine*, Minneapolis, Fortress, 1993. 582–583.

11 BOROWSKI, i. m., 160.

12 A Makkabeusok könyveiben találunk utalásokat (harci) elefántokra: *1Makk 1,17; 6,37*; stb.

13 Lásd az Encyclopedia Iranica szócikkét (<http://www.iranicaonline.org/articles/elephant->, elérés: 2018. 12. 16. 15:52).

suk, hogy a királyi flotta háromévente különböző kincseket, valamint “majmokat és pávákat” hozott az udvarba (1Kir 10,22; 2Kron 9,21). Ez az utalás annyit mindenképp jelez, hogy a luxus kísérte nagysághoz az ókori izraeli írások szemében is hozzátartoztak az egzotikus, vagy egyszerűen csak ritka, különleges élőlények.

Az egész ókori keleten talán a legérdekesebb, állatok és emberek viszonyát bemutató anyag nem szöveges, hanem képzőművészeti jellegű. Az asszír paloták belső tereit gyakran borították kiterjedt, átfogó domborművek, melyek uralkodói élethelyzeteket, hadjáratokat örökítettek meg. Ezek közül a biblikusok számára a júdai Sefelán fekvő Lákis ostromát (Kr. e. 701) ábrázoló panelek a legjelentősebbek, melyek eredetileg Szín-ahhé-eriba (a bibliai Szanhérib, lásd 1Kir 18-19) ninivei palotáját díszítették. Jelenleg Londonban, a British Museumban tekinthetők meg. Gyakran azonban a királyi szobrászmesterek és kőfaragók más jellegű megbízást kaptak. Előfordult, hogy gazellákat, legelésző szarvasokat, vagy mocsárvidéken malacaival táplálékot kereső vaddisznót kellett ábrázolniuk.¹⁴ Ugyanezek a motívumok szerepelnek egy híres asszír nagykirály, bibliai szempontból jelentős obeliszkjén is. III. Sulmánu-asarédu (Salmaneszer) négyoldalú oszlopa (jelenleg szintén a British Museumban) azért ismert a Bibliával komolyabban foglalkozók előtt, mert ezen került legkorábban ábrázolásra egy bibliai alak. Jéhú, Izrael királya 2Kir beszámolója szerint véres pártütéssel ragadta meg a hatalmat a kilencedik század közepén (ami egyébként meglehetősen zavaros időszak volt). Látszólagos katonai-politikai sikereit ez a dombormű jelentősen beárnyékolja: a fekete kő megőrizte a jelenetet, amikor Izrael királya földre borulva hódol az asszír uralkodó előtt. De számunkra most nem ez a legjelentősebb eleme ennek az oszlopnak, hanem az állatvilághoz kapcsolódó néhány pannel. Találunk itt oroszlánt és szarvast, elefántot, kétpúpú tevét, emberszabású majmokat. Ezekből úgy tűnik, hogy az asszír királyok is rendkívüli vonzalmat éreztek az egzotikum iránt, talán le is nyűgözte őket ezeknek az állatoknak némely tulajdonsága.

Az ókori keleti királyi ideológia szerint a királynak kötelessége óvni földjét, ha ezt nem tenné, nem lenne “jó pásztor”. Ennek része, hogy távol kell tartania az ellenséget, de kötelessége az is, hogy megóvja földjét a fenyegető szörnyektől, támadjanak azok a transzcendens világ felől, vagy a bozótosból.

14 READE, i. m., 55. A mocsarat egy szövegrészlet szerint a király tudatosan alakította ki a folyó szabályozása érdekében, fásított, vízimadarakat és különböző állatokat telepített ide. Szín-ahhé-eriba azzal dicsekedett, hogy a projekt sikeres volt, hisz az állatok szaporodni kezdtek új élőhelyükön. Mindenesetre READE (i. m., 54–55.) megjegyzi, hogy a korábbi asszír királyok is előszeretettel hoztak távoli vidékekről egzotikus állatokat.

Az ellenséggel a királyi hadsereg vette fel a harcot, a láthatatlan világ erőinek megbékéltetését szolgálta a kultusz jó rendjének őrzése, a különböző fenevadakkal pedig királyi vadászatok során kellett megküzdeni. Mindezekben szerepet játszott az uralkodó, személyesen is. Ennek ideológiai súlya óriási volt: legyen szó akár csak a patás kérődzők túlszaporodásáról, melyek a derék farmerek földjeit tették tönkre, a vetést letaposó és széttúró vaddisznókról, vagy a fent említett nagyragadozókról, melyek rettegéssel töltötték el az embereket, a vadak fenyegetése megszokott volt, és beavatkozást követelt. A veszély egyébként reális volt: még a 19–20. század fordulóján is bőven éltek nagytestű növényevők és ragadozók is Mezopotámia-szerte, oroszlánokkal a múlt század elejéig lehetett találkozni. De mivel ideológiai síkon (is) mozgunk, ne feledjük, hogy a fenyegetés néha eltúlzott volt, alkalmasint vadászatokkal kellett tartani, és az elejtett bestiák látványos elszállítása komoly üzenetet hordozott. Szinte halljuk a királyi főpropagandista kiáltványát:

- Íme a király, aki képes kordában tartani a káosz erőit, aki óv és védelmez. Íme a jó pásztor – engedelmeskedjete!

Az asszír domborművek talán legkülönlegesebb darabjai azok a panelek, melyek a Kr.e. hetedik századi nagykirály, Assur-bán-apli ninivei palotáját díszítették. Ezekből kiderül, hogy a király változatos módon harcolt a vadállatokkal. Előfordult, hogy harci kocsiról, máskor gödörben kuporogva, néha minimális kísérettel, máskor pompás menettel, de mindig sikeresen. Az ábrázolások közül a legpompázatosabb az az eset, amikor nem nyíllal és lándzsával, hanem valóságos közelharcban öli meg az oroszlánt, kardját szúrva a megsebesített, utolsó erejét megfeszítő, felé sújtó fenevadba. A legőszintébb pedig az a momentum, amikor a szobrász azt ábrázolja, hogy a királyi kertbe biztonságos ketrechen szállítottak oroszlánt, kimondottan azzal a céllal, hogy legyen mit levadászni.¹⁵

Salamon udvara és királyi kertek Palesztinában

Célszerű írásunk végén visszakanyarodni az alapkoncepcióhoz, ami legalább egy megválaszolandó kérdést még tartogat számunkra. Abból indultunk ki, hogy ha nem is volt Salamonnak vadaskertje, akkor is rekonstruálható, hogy milyen lehetett volna egy ilyen létesítmény Palesztina viszonyai között. Azt fel tudjuk tárni, hogy milyen volt egy ókori vadaskert a leghatalmasabb uralkodók udvarában. Ők szert tudtak tenni egzotikus állatokra, nagyragadozókra, nagytestű növényevőkre, valamint rendelkeztek elegendő erőfor-

¹⁵ READE, i. m., 72–79.

rással a kert üzemeltetéséhez: voltak megfelelő épületeik, munkásaik, gondozóik, számukra nem jelentett gondot az állomány élelmezése sem. De mi a helyzet a palesztinai térség királyaival, különösen Salamonnal, akit a Biblia fényes udvartartással jellemez? Ő az egyetlen olyan király, akinek a bibliai szövegek által rajzolt képébe esetleg beilleszthető lenne egy ilyen luxusberuházás. Ugyanakkor óvatosságunk már a bibliai adatok alapján is indokolt: uralkodói kertről a Királyok első könyve egyáltalán nem beszél, a második könyv pedig csak Kr.e. hetedik századi összefüggésben, illetve a fogság előestéjén említ ilyet (a palota kertje, Uzzá-kert, királyi kert, 2Kir 21,18.26; 25,4). Ráadásul ezek a szakaszok azt sejtetik, hogy a kert, vagy ha több kertre kell gondolnunk, akkor legalább az egyik, sírkertként funkcionált.¹⁶ Ez tehát Salamon vonatkozásában nem jelent kapaszkodót. Azt láttuk, hogy egzotikus jellegű élőlények (majom, páva) 1Kir szerint éltek a salamoni udvarban, de a döntő kérdés nem ez, hanem a Kr.e. 10. század anyagi valósága. Erről az időszakról az utóbbi évtizedekben tengernyi irodalom született, ami némiképp abszurd, ugyanis a lényegét Ronny Reich fogalmazta meg néhány mondatban: Jeruzsálemnek ebből a korszakából csak néhány cserépdarab van a kezünkben, és semmi más, régészeti adatokkal még az sem bizonyítható, hogy a tizedik században a város egyáltalán létezett.¹⁷ Ez a megfogalmazás első pillantásra mehökkentőnek hathat, de nyilvánvaló, hogy az ún. egységes királyság, tehát a bibliai Dávid és Salamon uralkodásával jelzett "birodalom" fővárosának nyomain mindmáig nem rajzolódott ki a szemünk előtt.¹⁸ Ettől kezdve pedig minden hipotetikus. A bibliai szöveg vadakertről nem is beszél, amiről pedig szól, vagyis trónteremmel épített királyi palotáról, oszlopcsarnokról, templomépületről, paripákkal tele istállókról, annak régészeti nyoma nincs. Erre a helyzetre a kutatás egyrészt a feltárások dinamizmusának fokozásával, új régészeti területek megnyitásával, másrészt pedig másodlagos vizsgálatokkal reagált.

Az előbbi, első hallásra rendkívül pozitívnak tűnő megoldás szomorú következményekkel, óriási ideológiai-politikai viták fellobbanásával járt: a

16 A kérdéshez lásd: HODOSSY-TAKÁCS ELŐD: Királyi élet – királyi halál? *Studia Biblica Athanasiana* 10 (2008), 3–16.

17 „THE fact is, from Jerusalem of the tenth century we have only a small number of sherds and nothing else ... There is no data indicating the existence of a city.” REICH, Ronny: *Excavating the City of David. Where Jerusalem's History Began*, Jerusalem, Israel Exploration Society, 2011. 297.

18 CAHILL, Jane M.: Jerusalem at the Time of the United Monarchy: The Archaeological Evidence. in: VAUGHN, Andrew G. – KILLEBREW, Ann E.: *Jerusalem in Bible and Archaeology. The First Temple Period*, Atlanta, Society of Biblical Literature, 2003. 13–80. lásd 54. oldal 112. jegyzet.

jeruzsálemi Templom-hegytől délre fekvő, hagyományosan Dávid városa-ként emlegetett terület a város keleti, palesztinok lakta részéhez tartozik, és itt minden felvásárolt, a régészet jellegéből fakadóan elbontott ház, kiürített telek tovább szítja a feszültségeket. Az egyik politikai oldal ebben nem tudományos tevékenységet, hanem erőszakos területszerzést lát, és kolonizációt emleget. Ez a politikai feszültség az elmúlt években még erőteljesebb ideológiai színezetet kapott. Mivel a területet a nemzetközi közösség nem ismeri el Izrael részeként, az itt folyó ásatások legitimitása megkérdőjelezhető. A közelmúltban ezen a helyen nem részletezendő vita robbant ki a vitatott területeken folyó régészeti munka eredményeinek megjelenítéséről, melynek keretében nemzetközi szimpóziumokra meghirdetett előadások kerültek visszautasításra, és egy esetben rangos konferencia szervezési munkálatai is félbeszakadtak.¹⁹ Az indoklás világos: ha egy ásatás illegitim, mivel egy állam kutatói olyan területen folytatják, mely a nemzetközi közösség véleménye szerint saját határain kívül esik, akkor az eredményei szakmai körökben nem kaphatnak ösztönző hatású publicitást. Értelemszerűen ez az izraeli régészek számára elfogadhatatlan megközelítés.

Kreatív és sokkal kevésbé ellentmondásos a másodlagos kutatások fokozása. Ennek keretében újra előkerülnek régebbi adatok, melyekkel az a probléma, hogy a kevésbé kiforrott (vagy egyes esetekben teljesen kiforratlan) módszertannal végzett ásatások során keletkezett adatokkal próbál dolgozni. Nem csoda: Jeruzsálem tudományos igényű régészeti kutatásainak története az 1830-as évek végén kezdődött!²⁰ Az egyik legérdekesebb, bár tudományos szempontból ellentmondásos kísérlet a templom-hegyi törmelék átrostálásával próbál információ-töredékekhez jutni. Ennek a programnak az a lényege, hogy a templom-hegyi mecsetek környékén végzett munkálatok során jelentős mennyiségű törmelék, az interneten elérhető sajtóhírek szerint mintegy 9000 tonna földet zúdítottak kupacra a szomszédos Kidrón-völgyben, 1999-ben. A Bar Ilan Egyetem égisze alatt, önkéntesek csapatainak bevonásával szó szerint átrostálják ezt a sok teherautónyi törmelék.²¹ Így valóban számos értékes kis tárgy (cserépdarab, pecsétnyomó, nyílhegy, stb.) került

19 Ennek legnyilvánvalóbb példája a rangos brit folyóirat, a *Palestine Exploration Quarterly* (PEQ) hasábjain megjelent néhány szerkesztőségi jegyzet és tiltakozás. Lásd PEQ 149 (2017)/1, 1–2; 149 (2017)/3, 181–185. A vita legérdekesebb pontjaként a folyóirat előfizetői 2017. június 19-i dátummal betétlapon is tájékoztatást kaptak egy vitatott kifejezés használatának visszavonásáról.

20 CAHILL, i. m., 17.

21 <http://tmsifting.org/en/> (elérés: 2018.12.15. 16:12)

elő, viszont mivel a leletek eredeti régészeti kontextusa meghatározhatatlan, a kutatás szakmai jelentősége mégis erősen behatárolt.

Mit mondhatunk ezek után? Tudjuk, hogy az ókori Palesztinában legalább két helyen épült királyi kert. Jeruzsálemtől néhány kilométerre délre, Ramat Rahel feltárásakor egy ilyen pazar kert körvonalai bontakoztak ki, mely 0,6 hektáron épült, méltó, részben felszíni, részben pedig felszín alatti öntözőrendszerrel.²² Hasonló tartozott Nagy Heródes jerikói palotájához is, itt az öntözéshez és a medencék táplálásához szükséges vizet e célból épült vízvezeték szállította.²³ Salamon udvara, a király fényes palotája, bölcs ítéleteinek csarnoka, temploma csak lehunytt szemek előtt látható. Nem tudjuk bejárni az istállók felé vezető utat, és nem lépkedhetünk Sába királynőjének nyomain sem. Az Írás lapjain megelevenedik Dávid csendes szobája, ahol a súnémi Abiság próbálta testével felmelegíteni a királyt, de az épület körvonalai láthatatlanok. Remélem, ez a néhány oldal segített abban, hogy mostantól magunk elé képzeljük a még mindig rejtőzködő király vadasparkját is...

22 Ez a kert az VA réteghez tartozott, melynek datálása: Kr.e. 7. század második felétől a 4. század végéig. LIPSCHITS, Oded: Ramat Rahel, in: *The Oxford Encyclopedia of the Bible and the Arts (OEBA)* 2. kötet, 213–221. (itt: 216–218).

23 Erre a Wadi Qelt vizét használták; ZANGENBERG, Jürgen K.: Herodian Jericho, *OEBA* 1/490–499, 493–494.